

การจัดการความรู้ของมูลนิธิข้าวขวัญ

บริบทขององค์กร

มูลนิธิข้าวขวัญ เป็นองค์กรพัฒนาเอกชน ที่ดำเนินงานด้านการพัฒนาเทคโนโลยีทางการเกษตรที่เหมาะสมกับท้องถิ่น พัฒนาพันธุ์กรรมข้าวและพืชพื้นบ้าน วิจัยและพัฒนาผลกระทบของสารเคมีทางการเกษตร ตลอดจนค้นหาทางเลือกร่วมกับเกษตรกรในการทำเกษตรที่ไม่ใช้สารเคมี ตั้งอยู่บนเนื้อที่ 7 ไร่ครึ่ง ในเขตเทศบาลท่าเสด็จ ต. สระแก้ว อ. เมือง จ. สุพรรณบุรี โดยมีพื้นที่ปฏิบัติงานภาคสนามในเขตจังหวัดสุพรรณบุรี 4 อำเภอ ได้แก่ อ. เมือง อ. อุทอง อ. เดิมบางนางบวช และ อ. ดอนเจดีย์ รวมทั้งเครือข่ายเกษตรทั่วประเทศกว่า 50 เครือข่าย

มูลนิธิข้าวขวัญ ได้เริ่มต้นตั้งแต่ พ.ศ. 2527 จากการทำโครงการเลี้ยงปลาในนาข้าว และการส่งเสริมการเกษตรกรรมแบบผสมผสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งขณะนั้นอยู่ภายใต้สมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม (Appropriate Technology Association : ATA) ต่อมา พ.ศ. 2532 ได้แยกตัวจากสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม ก่อตั้งเป็นองค์กรใหม่ เรียกว่า ศูนย์เทคโนโลยีเพื่อสังคม (Technology for Rural and Ecological Enrichment : TREE) จนกระทั่ง พ.ศ. 2541 จึงได้จดทะเบียนเป็น “มูลนิธิข้าวขวัญ (Khao Kwan Foundation)” และได้เข้าร่วมโครงการพัฒนาการเกษตรตามแนวทฤษฎีใหม่ โดยยึดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเป็นโครงการของสำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2550

มูลนิธิข้าวขวัญไม่ได้ดำเนินการจัดการความรู้ภายในตัวมูลนิธิเอง แต่เป็นการนำชุมชนชาวนาจังหวัดสุพรรณบุรีดำเนินการจัดการความรู้ ดังนั้น องค์กรในที่นี้จึงประกอบด้วย มูลนิธิข้าวขวัญ ในฐานะ “คุณเอื้อ” (ผู้จัดการมูลนิธิข้าวขวัญ) และ “คุณอำนวย” (เจ้าหน้าที่ภาคสนามของมูลนิธิข้าวขวัญ) กับชุมชนชาวนาในจังหวัดสุพรรณบุรี ในฐานะ “คุณกิจ” ผู้ปฏิบัติหลักในการจัดการความรู้เพื่อบรรลุเป้าหมายที่กำหนด บริบทขององค์กรจึงต้องกล่าวถึงทั้งมูลนิธิข้าวขวัญและชุมชนชาวนาในจังหวัดสุพรรณบุรี

มูลนิธิข้าวขวัญมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. พัฒนาเทคโนโลยีเกษตรทางเลือกแบบมีส่วนร่วมกับเกษตรกรในพื้นที่ ได้แก่ การปรับปรุงพัฒนาพันธุ์ข้าว พืชพื้นบ้าน การปรับปรุงบำรุงดิน สมุนไพรควบคุมแมลง และวิทยาการทดแทนสารเคมี

2. ส่งเสริมและเผยแพร่แนวความคิดและเทคนิควิธีของเกษตรกรรมทางเลือก ตลอดจนนำเสนอระบบเกษตรกรรมทางเลือกที่ผ่านการพิสูจน์แล้วให้กับเกษตรกรผู้สนใจ เพื่อเปิดโอกาสให้เกษตรกรได้เรียนรู้อย่างอิสระ

3. สามารถสร้างความรู้และเทคโนโลยีของตนเอง โดยการผสมผสานความรู้เก่าและความรู้ใหม่มาใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อเป้าหมายสูงสุด คือ การมีสุขภาพที่ดี สามารถพึ่งตนเองได้ในระยะยาว

4. ให้การฝึกอบรมแก่เกษตรกร เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรทั้งภาครัฐและเอกชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่องค์กรและผู้สนใจเกี่ยวกับกิจกรรมเกษตรกรรมทางเลือกทั้งในและต่างประเทศ

5. รณรงค์ เผยแพร่ ผลการปฏิบัติงาน และข้อมูลต่างๆ เพื่อทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับนโยบายรัฐ ให้สนับสนุนกิจกรรมเกี่ยวกับเกษตรกรรมทางเลือก การอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ความหลากหลายทางพันธุกรรมข้าวและพืช โดยร่วมกับองค์กรพันธมิตรทั้งภาครัฐและเครือข่ายเกษตรทั้งในระดับชาติและนานาชาติ

โดยมี **เป้าหมายหลัก** คือ ให้เกษตรกรและชุมชนมีการเรียนรู้จากความรู้ภายนอก และการฟื้นฟูความรู้ดั้งเดิมมาจัดการอย่างบูรณาการ เพื่อให้เกิดระบบการเกษตรที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม อนุรักษ์และฟื้นฟูธรรมชาติ สามารถลดการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก และสามารถพึ่งพาตนเองได้มากขึ้น สาธารณชน เครือข่ายของผู้ผลิต และผู้บริโภคที่เห็นคุณค่าและความสำคัญกับเรื่องของวิถีชีวิต สังคม สุขภาพ และสิ่งแวดล้อม อันเป็นการเชื่อมโยงกันระหว่างการพัฒนาาระบบเกษตรกรรมกับการพัฒนาวิถีชีวิตอย่างเป็นสุข รวมถึงการพัฒนาอื่นอย่างรอบด้าน

ในปี พ.ศ. 2557 มูลนิธิข้าวขวัญเปิดฝึกอบรมหลักสูตรต่างๆ ดังนี้

1. หลักสูตรโรงเรียนชาวนา ประกอบด้วย 3 หลักสูตร ดังนี้
 - 1) การจัดการศัตรูพืชด้วยชีววิธี
 - 2) การปรับปรุงบำรุงดินโดยไม่ใช้สารเคมี
 - 3) การพัฒนาพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับเกษตรยั่งยืน

เป็นหลักสูตรละ 4 เดือน ปัจจุบันมูลนิธิข้าวขวัญมีโรงเรียนชาวนาทั้งหมด 8 แห่ง ใน 4 อำเภอ ได้แก่ อ. ดอนเจดีย์ (4 โรงเรียน) อ. เมือง (2 โรงเรียน) อ. อุทอง (1 โรงเรียน) และ อ. เดิมบางนางบวช (1 โรงเรียน)

2. หลักสูตรฝึกอบรมเกษตรกร “การทำนาอย่างยั่งยืนตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง” ระยะเวลา 5 วัน 4 คืน
3. หลักสูตรบุคคลทั่วไป “การพัฒนาการปลูกข้าวแบบอินทรีย์” ระยะเวลา 3 วัน 2 คืน
4. หลักสูตร “การจัดการความรู้” ระยะเวลา 3 วัน 2 คืน

บริบทขององค์กรอีกส่วนหนึ่งเป็นเรื่องราวของชาวนา ชาวนาผู้เป็นสาเหตุที่ทำให้ต้องมีการจัดการความรู้ เป็นผู้ปฏิบัติหลักในการจัดการความรู้ และเป็นเป้าหมายของการจัดการความรู้ด้วย

ก่อนจะมาเป็นชาวนาผู้เป็นสาเหตุ เป็นผู้ปฏิบัติและเป็นเป้าหมายของการจัดการความรู้ ชาวนาบรรพบุรุษทำนาด้วยการใช้จอบเสียม ควาย คันไถ ฯลฯ ออกจากหมู่บ้านแต่เช้าพร้อมๆ กันเป็นกลุ่ม แล้วต่างก็ทำนา

ในนาของแต่ละคน เมื่อต้องการแรงงานจำนวนมาก ก็ใช้วิธีลงแรงช่วยกัน เรียกว่า “ลงแขก” ไม่มีการคิดค่าแรงเป็นตัวเงิน ใช้หลักพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายแต่ไม่ยากจน ไม่มีหนี้ ไม่ต้องหวาดผวาว่าแปลงนาที่เป็นมรดกตกทอดมายาวนานจะถูกยึดหรือขายเพื่อนำเงินไปชำระหนี้ มีสภาพแวดล้อมที่ดี ไม่มีมลพิษ ในน้ำไม่ได้มีแค่ปลา ในนาไม่ได้มีแค่ข้าว แต่มีทั้งพืชและสัตว์ที่เป็นอาหารจากธรรมชาติอีกมากมาย

ชาวนาในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงแผนการผลิตจากการทำนาแบบพื้นบ้านเพื่อบริโภคเป็นหลัก มาเป็นการทำนาเพื่อการขายโดยใช้เทคโนโลยีที่เรียกว่า “การปฏิวัติเขียว” เป็นการทำนาแบบใช้สารเคมี ทั้งปุ๋ย ยาฆ่าหญ้า ยาฆ่าแมลง ฯลฯ ซึ่งทำให้เกิดมลพิษในสิ่งแวดล้อม ชาวนามีสุขภาพทรุดโทรมเจ็บป่วยจากสารพิษ การที่ต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก ทำให้ต้นทุนการผลิตข้าวสูงขึ้น แต่ผลผลิตและราคาข้าวกลับต่ำลง ชาวนาส່วนมากเป็นหนี้ เฉพาะในสุพรรณบุรีเป็นหนี้ประมาณ 500,000 บาทต่อครัวเรือน ชาวนาส່วนหนึ่งไม่ทำนาเอง จ้างคนอื่นทำ ตั้งแต่ทำเทือก หว่านข้าว ฉีดยาคุมฆ่าหญ้า หว่านปุ๋ยเคมี จนถึงเก็บเกี่ยว ชาวนาอีกส่วนหนึ่งก็รับจ้างทำนาทุกขั้นตอน ชาวนาที่มีที่นาเป็นของตนเองมีเพียง 30 % อีก 70 % เช่านาคนอื่นหรือไม่ก็รับจ้างทำนา ชุมชนชาวนาที่ยึดหลักพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันเสื่อมสลายไป การทำงานทุกอย่างต้องมีค่าจ้างเป็นเงิน ครอบครัว ชุมชนแตกแยก ชาวนามองชาวนาด้วยกันเป็นคู่แข่งกัน แม้แต่ฉลากสารเคมีก็ต้องทำลายทิ้ง เพราะกลัวคนอื่นจะรู้เท่าและเอาอย่าง

แนวคิดในการจัดการความรู้

ด้วยความเห็นที่ตรงกันว่า การแก้ปัญหาของชาวนา ต้องเริ่มจากการปรับเปลี่ยนชาวนาปัจจุบันให้มีความกระบวนทัศน์เหมือนกับชาวนาที่ทำนาแบบเกษตรกรรมยั่งยืน กล่าวคือ ตระหนักถึงภัยของการทำนาแบบสารเคมี และพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก เห็นประโยชน์ของการทำนาแบบไม่ใช้สารเคมี พึ่งพาตนเองและพึ่งพากันเอง มูลนิธิข้าวขวัญกับสถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคมจึงร่วมกันดำเนิน “โครงการส่งเสริมการจัดการความรู้เรื่องการทำนาข้าวในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน” ระหว่าง พ.ศ. 2547 - 2549 เพื่อให้ชาวนาได้เรียนรู้ร่วมกันอย่างอิสระ เน้นการใช้กระบวนการจัดการความรู้ที่ทุกฝ่ายมีส่วนร่วม เริ่มตั้งแต่มูลนิธิข้าวขวัญและชาวนา ร่วมกันตั้งโจทย์ปัญหา กำหนดเป้าหมายและผลลัพธ์ที่ต้องการ มีการเรียนรู้ก่อนทำ เรียนรู้ระหว่างทำ และเรียนรู้หลังทำ ใช้กระบวนการกลุ่มและกระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติ มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สร้างความรู้และเทคโนโลยีของตนเองตาม 3 หลักสูตรของ “โรงเรียนชาวนา” คือ การกำจัดศัตรูพืชโดยชีววิธี การปรับปรุงบำรุงดินโดยไม่ใช้สารเคมี และการพัฒนาพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับเกษตรกรรมยั่งยืน โดยมีการผสมผสานความรู้เดิมกับความรู้ใหม่ ทำให้เกิดชุมชนชาวนาที่สามารถเชื่อมโยงแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันได้เอง ลดต้นทุนการผลิต สามารถพึ่งพาตนเองและพึ่งพากันเอง พื้นฟูสภาพแวดล้อม ประเพณีและวัฒนธรรม รวมทั้งการมีสุขภาพที่ดี ปลอดภัยจากความเจ็บป่วยที่เกิดจากสารพิษในการทำนาแบบเคมี สามารถสรุปแนวคิดการจัดการความรู้ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2.1 การจัดการความรู้ตามแนวทางของมูลนิธิข้าวขวัญ

การดำเนินการจัดการความรู้

มูลนิธิข้าวขวัญ เริ่มต้นด้วยการคัดเลือกชาวนาเข้าร่วมโครงการจำนวน 208 คนจาก 4 อำเภอ ในจังหวัดสุพรรณบุรี ได้แก่ อำเภอเมือง (60 คน) อำเภอดอนเจดีย์ (43 คน) อำเภอบางปลาม้า (43 คน) และอำเภออู่ทอง (62 คน) จากนั้นตั้งวงเล่าเรื่อง ชวนคิดชวนคุยในบรรยากาศที่เป็นกันเองของชุมชนชาวนา ร่วมกันรวบรวมปัญหาที่ชาวนามีเหมือนๆ กันได้ 5 ปัญหา ในด้านต่างๆ ต่อไปนี้

ภาพที่ 2.2 บรรยากาศการประชุม

1. ด้านระบบการผลิต ต้นทุนการผลิตสูงขึ้นเรื่อยๆ พันธุ์ข้าวปนกัน หลายพันธุ์ในไร่เดียว โรคแมลงมีมากขึ้น สารเคมีกำจัดโรคแมลงต้องใช้ ในปริมาณที่เพิ่มขึ้น ขาดความรู้ด้านเทคนิคการปรับปรุงและพัฒนาการทำนา

2. ด้านสิ่งแวดล้อม ดินแข็ง น้ำมีสารปนเปื้อน อากาศเหม็น
3. ด้านสังคมและเศรษฐกิจ หนี้สินเพิ่มขึ้น ครอบครัวแตกแยก คนในชุมชนไม่รักสามัคคีกัน
4. ด้านสุขภาพร่างกาย เกิดการเจ็บป่วยบ่อยๆ ต้องเสียเงินค่ารักษาพยาบาล สุขภาพจิตเสีย
5. ด้านประเพณีวัฒนธรรม คนในชุมชนไม่เข้าใจ ไม่เห็นความสำคัญของพิธีกรรมอันเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน

กลุ่มชาวนา ได้นำปัญหาทั้ง 5 ข้อ มาร่วมกันคิด ช่วยกันดู ตลอดจนออกเสียงร่วมกัน แล้วกำหนดความคาดหวังไว้ 5 ข้อ ดังนี้

- 1) ลดต้นทุนการผลิตข้าว โดยใช้สมุนไพรควบคุมโรคแมลงแทนสารเคมี

- 2) ลดหนี้สิน ผลของการลดต้นทุนการผลิตข้าว และการเพิ่มผลผลิต
- 3) พัฒนาเทคนิคการเกษตร เช่น เรื่องดิน เรื่องพันธุ์ข้าว
- 4) รื้อฟื้นประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการทำนาข้าว
- 5) มีสุขภาพดีถ้วนหน้า ครอบครัวอบอุ่น

นอกจากนี้ ยังร่วมกันกำหนดข้อปฏิบัติสำหรับนักเรียนชานา 6 ข้อ ดังนี้

- 1) ต้องเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง 18 ครั้ง
- 2) ต้องมีแปลงนาที่ใช้ในการทดลองตลอดหลักสูตร อย่างน้อย 2 ไร่
- 3) เรียนสัปดาห์ละ 1 วัน เวลา 09.00 - 12.00 น. จะเป็นวันใดแล้วแต่นักเรียนชานาในแต่ละหมู่บ้านจะตกลงกัน
- 4) ห้ามขาดเรียนติดต่อกันเกิน 2 ครั้ง เว้นแต่มีผู้ที่สามารถตัดสินใจแทน ได้มาเข้าเรียน จึงจะถือว่าไม่ขาดเรียน
- 5) ขาดเรียนรวมกันเกิน 5 ครั้ง จะไม่ได้รับวุฒิบัตร
- 6) มาเรียนต่อเนื่องกัน 10 ครั้งขึ้นไป จะได้รับเสื้อรุ่นเป็นรางวัล

ในแต่ละสัปดาห์ นักเรียนชานาจะได้เรียนรู้โดยใช้วิธีการเรียนรู้หลากหลายแนวทาง เช่น เรียนรู้จากวิทยากรชาวบ้านหรือวิทยากรภายนอก ลงมือปฏิบัติจริงในแปลงนาของตน แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเพื่อนนักเรียนชานา เรียนรู้ข้ามชุมชนนักปฏิบัติจากการไปดูงานและการเป็นพื้นที่ดูงาน ทั้งนี้ นักเรียนชานาจะได้รับการฝึกทักษะการเรียนรู้ ได้แก่ การสังเกต การจดบันทึก การสรุปบทเรียนในแต่ละครั้งของการเรียนรู้

เพื่อให้เห็นภาพกิจกรรมการจัดการความรู้ของนักเรียนชานาที่ชัดเจน ขอกล่าวถึงรายละเอียด 4 เรื่องต่อไปนี้

1. กระบวนการเรียนรู้ตามหลักสูตรที่ 1 การจัดการศัตรูพืชโดยชีววิธี

นักเรียนชานาที่ถูกแบ่งกลุ่มตามพื้นที่การทำนา เรียนรู้ข้อมูลเรื่อง แมลงในนาข้าว จากเอกสารตำรา จากนั้นลงไปแปลงนาเพื่อเฝ้าแมลงในแปลงนาของตน แล้ววาดรูป บันทึกลักษณะของแมลงในสมุดบันทึก

ภาพที่ 2.3 การสังเกตลักษณะของแมลง

เปรียบเทียบแมลงที่พบในแปลงนากับในเอกสารตำรา ว่าเป็นแมลงดี (กินแมลงศัตรูพืช) หรือเป็นแมลงร้าย (กัดกินต้นข้าว) นอกจากนี้เรื่องแมลงนักเรียนชานายังต้องศึกษาเรื่องพืชสมุนไพร (ที่ใช้ควบคุมแมลง) เทคนิคการไถหมักพางด้วยจุลินทรีย์ และเทคนิคการล้อมตอซัง รวมเวลาทั้งหมดประมาณ 18 สัปดาห์ ซึ่งจะสอดคล้องกับวงจรชีวิตแมลงศัตรูพืชและช่วงของการทำนาจริงๆ ของแต่ละแห่งซึ่งแตกต่างกัน

2. กระบวนการเรียนรู้ตามหลักสูตรที่ 2 การปรับปรุงบำรุงดินโดยไม่ใช้สารเคมี

นักเรียนชานาเริ่มจากการเรียนรู้ดินในนาของตนเอง ทบทวนเรื่องราวที่เกิดขึ้นกับดิน แล้วเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับนาข้าว ดิน ปุ๋ย ของแต่ละคน พร้อมๆ กับคิดเปรียบเทียบระหว่างเรื่อง ราวของตนเองกับของเพื่อนๆ ด้วย เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ร่วมกันของกลุ่ม จากนั้นนักเรียนชานาทุกคนฝึกทดสอบคุณภาพดินตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ด้วยตนเอง เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง ได้พบข้อเท็จจริงว่าแม้ดินในพื้นที่เดียวกันก็มีลักษณะที่แตกต่างกัน ต่อจากนั้นก็เข้าสู่กระบวนการปรับปรุงดินโดยชีว

ภาพที่ 2.4 การฝึกศึกษาสภาพดิน วิธี ซึ่งแตกต่างกันไปตามสภาพของดิน มีการเก็บหัวเชื้อจุลินทรีย์จากป่าห้วยขาแข้งซึ่งถือว่าเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ มาเพาะขยายกับไบโอฟากน้ำตาล เพื่อใช้เพิ่มความสมบูรณ์ในดิน นอกจากนี้ นักเรียนชานาได้ฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณีในการทำนา เช่น พิธีรับขวัญข้าว การลงแขกเกี่ยวข้าว การบวงสรวงพระแม่โพสพ เป็นต้น

3. กระบวนการเรียนรู้ตามหลักสูตรที่ 3 การพัฒนาพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับเกษตรกรรมยั่งยืน

นักเรียนชานาทั้ง 4 พื้นที่จะได้เรียนรู้การคัดและผสมพันธุ์ข้าว โดยต้องถอนต้นข้าวจริงๆ มาศึกษาลักษณะทางกายภาพของต้นข้าว แกะเมล็ดข้าวกล้อง เพื่อเรียนรู้ส่วนประกอบของเมล็ดข้าว ลักษณะเมล็ดพันธุ์ที่ดี สมบูรณ์ เรียนรู้กระบวนการคัดเลือกพันธุ์ ลงแปลงทดลอง เพื่อปฏิบัติการผสมพันธุ์และเพาะพันธุ์ข้าวกล้อง

นอกจากเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจริงด้วยตนเอง แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเพื่อนในพื้นที่แล้ว นักเรียนชานายังออกไปศึกษาดูงานกับชานาจังหวัดต่างๆ เช่น เครือข้าวชานาจังหวัดพิจิตร เรื่องการคัดพันธุ์ข้าว และการขยายพันธุ์ข้าว โดยอาศัยภูมิปัญญาชาวบ้าน มีการแบ่งกลุ่มกันรับผิดชอบประเด็นในการศึกษา เพื่อนำมาเล่าสู่กันฟังในภายหลัง เช่น เรื่องชนิดของพันธุ์ข้าว การคัดเลือกพันธุ์ข้าว กิจกรรมเด่นๆ ของกลุ่มชานา ฯลฯ ในการศึกษาดูงานนี้ นักเรียนชานายังได้ฝึกทักษะกระบวนการกลุ่ม และการสร้างความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายกับชานาต่างพื้นที่ด้วย

ภาพที่ 2.5 การทดลองผสมพันธุ์ข้าว

4. กิจกรรมเพื่อนเยี่ยมเพื่อน

ภาพที่ 2.6 บรรยากาศการร่วมกิจกรรม ชาวนาเองด้วย

ในทุกๆ 3 เดือน นักเรียนชานาทั้ง 4 พื้นที่จะหมุนเวียนกันเป็นเจ้าภาพ ในการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรม ถ่ายทอดเผยแพร่ผลงาน แลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบข้ามชุมชนนักปฏิบัติ รื้อฟื้นวัฒนธรรมข้าว การทำบุญตามเทศกาล การละเล่นต่างๆ โดยดึงเอาชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม รวมทั้งเป็นโอกาสประเมินความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับระบบเกษตรกรรมยั่งยืนของนักเรียน

ผลผลิตและผลลัพธ์

การจัดการความรู้ของชุมชนชานาจังหวัดสุพรรณบุรีตาม “โครงการส่งเสริมการจัดการความรู้ เรื่อง การทำนาข้าวในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน” ระหว่าง พ.ศ. 2547 - 2549 ก่อเกิดผลผลิตและผลลัพธ์แก่ชานาดังนี้

ผลผลิตที่สำคัญ

1. องค์ความรู้เชิงเทคนิคของการทำนาในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ตัวอย่างองค์ความรู้ในเรื่องนี้ ได้แก่
 - 1) การจดบันทึกข้อมูลและนำข้อมูลที่จดบันทึกมาใช้ประโยชน์ในลักษณะหมุนเวียนเกี่ยวกับความรู้
 - 2) การลดต้นทุนการผลิตด้วยการทำนาล้มต่อซัง
 - 3) การฆ่าหญ้าโดยไม่ใช้สารเคมี เช่น การไถกลบเพื่อเตรียมดิน
 - 4) การปลูกข้าวโดยใช้การดำกล้าเพียงหนึ่งต้น
 - 5) การขยายเชื้อจุลินทรีย์ การไถหมักฟางด้วยจุลินทรีย์ การปรับปรุงบำรุงดิน การตรวจสอบดิน
 - 6) การพัฒนาตัวชี้วัดความสมบูรณ์ของพื้นที่ฉบับชานา เช่น การมีเหินแดง ตะไคร่น้ำ พืชเล็กๆ ปกคลุมดิน
2. องค์ความรู้เรื่องการพัฒนาชานาในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ตัวอย่างปัจจัยที่ทำให้ชานาเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ได้แก่
 - 1) บุคคลใกล้ชิดของนักเรียนชานา เช่น สมาชิกในครัวเรือน ได้เข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ เพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมร่วมกันไปด้วย
 - 2) การเสริมแรง เช่น ใ้รางวัล ชื่นชมยินดีเมื่อนักเรียนชานามีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม
 - 3) การกระตุ้นเตือนให้มีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างต่อเนื่องจนเกิดความเคยชินเป็นนิสัย
 - 4) การมีโอกาสดำเนินการแสดงผลงานทั้งในสถานการณ์จำลอง (เช่น ในแปลงสาธิต) และสถานการณ์จริง (เช่น ในแปลงนาของตนเอง)
 - 5) การป้องกันการกลับไปมีพฤติกรรมตามแบบเดิมที่ไม่พึงปรารถนาอย่างสม่ำเสมอ
 - 6) การร่วมมือร่วมพลังกับองค์กรหรือชุมชนเพื่อขยายผลกับคนส่วนใหญ่

3. องค์ความรู้ในการพัฒนานักเรียนชวานา “คุณกิจ” ให้เป็น “คุณอำนวย” ผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ มีนักเรียนชวานา “คุณกิจ” ที่สามารถพัฒนาศักยภาพไปเป็น “คุณอำนวย” รวมทั้งสิ้น 25 คน บางคนสามารถออกแบบการเรียนรู้ บรรยายกระบวนการโรงเรียนชวานาให้กับผู้รับการฝึกอบรม หรือศึกษาดูงานได้

4. องค์ความรู้ในการพัฒนา “คุณอำนวย” ผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ เจ้าหน้าที่ภาคสนามของมูลนิธิข้าวขวัญมีสมรรถนะในการดำเนินงานในหน้าที่ “คุณอำนวย” ดีพอสมควร และการเรียนรู้จากการทำงานก็ทำให้สมรรถนะนี้ได้รับการพัฒนาอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง

5. นักเรียนชวานาที่ได้รับการพัฒนาศักยภาพจนถึงระดับเข้มข้นจริงจัง ระดับปานกลาง และระดับที่ยังต้องการการหนุนเสริมต่อรวมทั้งสิ้น 208 คน นอกจากนี้ ยังมีชวานาอีกจำนวนหนึ่งที่อยู่ใกล้เคียงกับโรงเรียนชวานาที่เห็นผลและได้ทำตาม รวมทั้งชวานาจากเครือข่ายในจังหวัดต่างๆ จำนวนมากได้มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับนักเรียนชวานาในโครงการนี้ ชวานาเหล่านั้นนับเป็นทุนมนุษย์ที่สำคัญในการขับเคลื่อนระบบเกษตรกรรมให้ยั่งยืนต่อไป

ผลลัพธ์ของการจัดการความรู้ สามารถสนองความคาดหวังของชุมชนชวานาดังเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างที่เกิดจากการนำการจัดการความรู้ไปใช้ในการทำนากับสภาพปัญหาของชวานาในตอนต้นได้ ดังนี้

ประเด็นที่เกี่ยวข้อง	สภาพชวานาตอนต้น	หลังทำการจัดการความรู้	ผลลัพธ์การจัดการความรู้
1. ต้นทุนการผลิตต่อไร่	2,000 บาท	800 บาท	ลดลง 1,200 บาท
2. ผลผลิตข้าวเปลือกโดยเฉลี่ยต่อไร่	น้อยกว่า 1 เกวียน	ประมาณ 1 เกวียน	เพิ่มขึ้นซึ่งถือว่าสูงมาก
3. หนี้สิน	ต้นทุนสูง ผลผลิตต่ำ เป็นหนี้มาก	ต้นทุนลดลง ผลผลิตมากขึ้น หนี้สินน้อยลง	น้อยลง เพราะได้กำไรมากขึ้น ไร่ละ มากกว่า 1,200 บาท
4. ความรู้ในการทำนา	ขาดความรู้ ใช้สารเคมีฆ่าแมลง ยาฆ่าหญ้า	มีความรู้เรื่องระบบเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างครบถ้วน ทั้งด้านกระบวนการทัศน์และเทคนิคการเกษตร	สามารถพัฒนาความรู้นี้ได้อย่างต่อเนื่องด้วยระบบการจัดการความรู้
5. วัฒนธรรมและประเพณีการทำนา	ต่างคนต่างทำ ต้องเสียค่าจ้างแรงงาน	ช่วยเหลือกันเหมือนเดิม ตามประเพณี “ลงแขก”	ประหยัดค่าแรงงาน รักษาวัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามของไทย
6. พฤติกรรมของชวานา	ไม่พึ่งพากัน แข่งขันกัน ไม่ไว้ใจกัน	แลกเปลี่ยนความรู้ ไม่หวงความรู้ เกิดความรัก ความสามัคคี พึ่งพาอาศัยกัน	มีเวลาว่างหลังการทำนามากขึ้น ได้อยู่กับครอบครัวมากขึ้น ทำให้ครอบครัวอบอุ่น

ประเด็นที่เกี่ยวข้อง	สภาพขบวนการตอนต้น	หลังทำการจัดการความรู้	ผลลัพธ์การจัดการความรู้
		ชุมชน	
7. สิ่งแวดล้อม	เป็นพิษ ใช้สารเคมีปนเปื้อนยาฆ่าแมลง ยาฆ่าหญ้า	ไม่มีอันตราย ใช้ชีวิตวิธี ไร่ เรื่องแมลงดี แมลงร้าย มีเทคนิค การไถหมักฟาง ด้วยจุลินทรีย์ การล้มตอซัง	ดีขึ้น ชาวนามีความรู้ทำนา โดยไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ทำให้สัตว์และพืชที่เป็นอาหารตามธรรมชาติเริ่มกลับคืนมา
8. สุขภาพชาวนา	เจ็บป่วย จากการใช้สารเคมีในการเกษตร พบสารเคมีในเลือดเกือบ 100 %	สุขภาพดี พบสารเคมีในเลือดลดลงเหลือไม่ถึง 5 %	ชาวนามีความสุขมากขึ้น รู้สึกมีคุณค่าในตนมากขึ้น

แม้การจัดการความรู้ของชุมชนชาวนาจังหวัดสุพรรณบุรีตาม “โครงการส่งเสริมการจัดการความรู้ เรื่องการทำนาข้าวในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน” ของมูลนิธิข้าวขวัญได้สิ้นสุดลงแล้ว แต่ผลการนำการจัดการความรู้ไปสู่ชุมชนชาวนาของจังหวัดสุพรรณบุรีในครั้งนี้ พบว่า กระบวนการของการจัดการความรู้ยังเกิดแก่กลุ่มชาวนา โดยมีชาวนาบางคนที่มีความสามารถ มีความเข้มแข็ง เป็นผู้นำในการดำเนินการจัดประชุม แลกเปลี่ยนเรียนรู้ จัดกิจกรรมกลุ่มเล็กๆ ของชาวนาขึ้นเองตามวิถีที่เคยปฏิบัติ อันแสดงให้เห็นว่า การจัดการความรู้เป็นแนวทางที่มีประโยชน์ในวิถีชีวิตของชาวนา ซึ่งสามารถสรุปสาระสำคัญของการจัดการความรู้ของมูลนิธิข้าวขวัญได้ดังนี้

บทสรุป

บริบทองค์กร : มูลนิธิข้าวขวัญ เป็นองค์กรพัฒนาเอกชน ขนาดเล็ก

จุดมุ่งหมายการใช้กระบวนการจัดการความรู้ : ไม่ได้นำการจัดการความรู้มาใช้เพื่อองค์กร แต่เป็นผู้จัดการให้เกิดกระบวนการจัดการความรู้ให้เกษตรกรและชุมชนมีการเรียนรู้อย่างบูรณาการโดยฟื้นฟูความรู้ดั้งเดิม กับความรู้ภายนอก

แนวคิด/โมเดลที่นำมาใช้ : รูปแบบของนายแพทย์วิจารณ์ พานิช เน้นการใช้กระบวนการจัดการความรู้ที่ทุกฝ่ายมีส่วนร่วม

แนวทาง/ขอบเขตการดำเนินการ : มูลนิธิข้าวขวัญ ในฐานะ “คุณเอื้อ” (ผู้จัดการมูลนิธิข้าวขวัญ) และ “คุณอำนวย” (เจ้าหน้าที่ภาคสนามของมูลนิธิข้าวขวัญ) กับชุมชนชาวนาในจังหวัดสุพรรณบุรี ในฐานะ “คุณกิจ” ผู้ปฏิบัติหลักในการจัดการความรู้เพื่อบรรลุเป้าหมายที่กำหนด

วิธีการและเครื่องมือที่นำมาใช้ : ชุมชนนักปฏิบัติ

ผลลัพธ์ : สามารถลดต้นทุนการผลิต ชาวนาเกิดการเรียนรู้ เกิดองค์ความรู้ที่จำเป็นในการทำ

แหล่งข้อมูล

ชลัช กลิ่นอุบล. “การจัดการความรู้และคุณลักษณะของชุมชนชาวนานักปฏิบัติเกษตรอินทรีย์” ในวารสารวิชาการมหาวิทยาลัยหอการค้าไทย. ปีที่ 30 ฉบับที่ 1 เดือน มกราคม - มีนาคม 2553. หน้า 11 – 23.

สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.). “การถอดบทเรียน KM การทำนาข้าวในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน” ในรายงานประจำปี สคส. 2548 ฉบับ KM ประเทศไทย. กรุงเทพฯ : อุษาการพิมพ์. 2548.

----- “การทำนาข้าวในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน” ใน รายงานประจำปี สคส. 2548 ฉบับ KM ประเทศไทย. กรุงเทพฯ : อุษาการพิมพ์. 2548.

----- นวัตกรรมจัดการความรู้ โรงเรียนชาวนา กระบวนการพัฒนานักเรียนชาวนาให้พัฒนา. กรุงเทพฯ : (สคส.) 2548

----- “โรงเรียนชาวนา : มุลนิธิข้าวขวัญ จังหวัดสุพรรณบุรี” ใน รายงานประจำปี 2549 สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม สิ่งดีๆ ที่หลากหลาย สไตล์ KM. กรุงเทพฯ : ไชเบอร์เพรส. 2549.

“การจัดการความรู้เรื่องการทำนาข้าวในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน”. (Online).

Available : http://www.trf.or.th/index.php?option=com_content&view=article&id=130:2013-12-02-04-53-38&catid=48&Itemid=197

“นานาเรื่องราวการจัดการความรู้”. (Online).

Available : <http://resource.thaihealth.or.th/system/files/documents/เรื่องการจัดการความรู้1.pdf>

มูลนิธิข้าวขวัญ : khaokwan.org

“มูลนิธิข้าวขวัญ โรงเรียนชาวนา”. (Online). Available : <https://www.gotoknow.org/posts/396203>

“โรงเรียนชาวนา : ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน”. (Online).

Available : <http://www.sedb.org/farmerschool.html>

“สัมฤทธิ์ผลของโรงเรียนชาวนา มูลนิธิข้าวขวัญ จ.สุพรรณบุรี” (Online).

Available : <https://www.gotoknow.org/posts/105050>

จันทนา หงษา. ผู้จัดการมูลนิธิข้าวขวัญ. สัมภาษณ์ ณ มูลนิธิข้าวขวัญ จังหวัดสุพรรณบุรี. วันที่ 13 ตุลาคม 2557.